

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ УМОВИ ПОЯВИ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВИХ ПІРАМІД В УКРАЇНІ

ЯРМОЛЕНКО Юлія Володимирівна - кандидат юридичних наук, доцент,
Білоцерківський національний аграрний університет

УДК 347.73

Стаття розкриває основні економіко-правові умови виникнення і розвитку діяльності фінансових образований на пірамідальній основі в Україні. В частині, проводиться аналіз умов виникнення фінансових пірамід в світі в історичській ретроспективі. Проводиться аналіз діючої нормативно-правової бази.

Ключові слова: фінансова піраміда, фінансова установа, нормативно-правове забезпечення.

Постановка проблеми

За даними Міністерства внутрішніх справ України, на сьогоднішній день в українському Інтернет-просторі функціонує близько сотні великих фінансових пірамід (загальна кількість таких пірамід в Україні сягає 300) [1]. У Росії таких пірамід близько 10 тисяч, проте, враховуючи, що декілька років тому в Україні їх було одиниці, таке зростання їх кількості викликає тривогу та вимагає з'ясування категорійного апарату у цій сфері з метою притягнення винних у фінансових махінаціях осіб до юридичної відповідальності. Адже фінансова піраміда є особливою незаконною технологією, що використовується у сегменті функціонування таких небанківських фінансових установ, як кредитні спілки, інвестиційні компанії, фонди фінансування будівництва житла тощо, яка має на меті заволодіння фінансовими активами громадян.

Стан дослідження проблеми

Певні аспекти окресленої проблематики були предметом досліджень таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як О.Ф. Долженков, С.М. Князєв, А.П. Кротков, В.В. Лисенко, Б.С. Стеценко та ін. Не применшуючи внесок зазначених науковців, змістовних досліджень, які тим чи іншим чином були присвячені економіко-правовим умовам появи та функціонування фінансових пірамід в Україні не існує й по нині, що корінним чином підвищує актуальність та значущість проведення наукових пошуків у даній сфері.

Метою статті є проведення дослідження формування економічного та нормативно-правового поля виникнення та функціонування фінансових утворень на пірамідальній основі в Україні.

Виклад основних положень

Вивчаючи питання економіко-правового поля появи та функціонування фінансових пірамід, слід звернутись до історичних витоків даного утворення. Яскравим прикладом першої фінансової піраміди стала загальновідома голландська «тюльпанна лихоманка» у 17 ст., коли предметом договору купівлі-продажу сторін були віртуальні обіцянки квіткарів виростити для бажаних такі сорти тюльпанів, які до цього не були виведені фахівцями. В результаті серед біржових гравців, які мали на руках такі боргові зобов'язання, почалася паніка, оскільки кожен з них намагався пере-

вести гроші «квіткові» у гроші справжні. Як наслідок, цибулини тюльпанів знецінились з 5 тисяч гульдінів до 5, а тисячі людей були розорені [3, с.25-27].

Якщо ж вести мову про класичну фінансову піраміду, то її першим засновником можна назвати Джона Ло, який за підтримки герцога Орлеанського у 1716 році створив «Загальний банк», зробивши його провідною фінансовою установою Франції. Використавши всі існуючі тогочасні прийоми реклами, Ло домогся зростання вартості акцій цього банку втричі. Нові ж акції було вирішено продавати виключно серед власників чотирьох старих. Це спричинило гонитву за «рідкісними акціями», внаслідок чого ціна акцій за декілька днів виросла з 50 ліврів до 12 тисяч. Старі акціонери вчасно отримували прибутки у вигляді дивідендів за рахунок внесків акціонерів нових. У 1720 році за два тижні фінансова імперія Ло, збудована ним та нічим не забезпечена, зруйнувалася, а більшість вкладників банку збанкрутіла [3, с.52-60].

Аналогічний спосіб обдурити широкі верстви населення пізніше назвали «схемою Понці», засновником якого був американський фінансист італійського походження Чарльз Карло Понці.

На теренах колишнього Радянського Союзу за схемою Понці також діяло чимало фінансових компаній, бурхлива діяльність яких припадає на 1991-1995 роки. Так, «Русский дом Селенга», що існував на території Російської Федерації, ввів в оману близько 2,4 млн. людей (в Україні діяв ЗАТ «Український будинок Селенга»), «Хопер Инвест» – 4 млн. людей, «Русская недвижимость» – 1,4 млн. людей [3, с.52-60].

За різними даними, через крах сумнозвісного АТ «МММ» у 1992-1994 рр. свої заощадження втратили від 10 до 15 млн. людей. 50 вкладників наклали на себе руки. Проте жертвами піраміди слідство визнало лише понад 40 тис. осіб. Офіційний борг засновника піраміди С. Мавроді перед цими людьми складає близько \$110 млн. [4].

Протягом 2011-2012 рр. С. Мавроді було засновано нову фінансову піраміду, побудовану у вигляді фінансової соціальної мережі, учасники якої обмінювалися грошима без юридичних гарантій їх повернення. Сплата

доходу здійснювалася виключно за рахунок притоку нових вкладників. Тобто це класична модель реалізації схеми Понці [4]. На офіційному сайті МММ стверджується, що учасниками сучасних МММ стали 35 млн. людей. Серед них, за даними членів МММ-2011, близько 2 млн. – українці [4].

Узагальнюючи економіко-правові умови виникнення пірамідальних фінансових утворень в історичній ретроспективі, автор зауважує, що особливо сприятливе поле для появи фінансових пірамід виникає за умов системних трансформацій в економічній системі країни, як наслідок, з'являються нові фінансові інститути з новими інструментами фінансового ринку, населення втрачає довіру до держави, як до надійного гаранту вкладів та стабільності, високі темпи інфляції, знецінення заощаджень. Фінансова ж піраміда дає ілюзію швидкого збагачення без зайвих зусиль. Засновники таких пірамід впевнені у своїй безкарності, оскільки відсутня система належного державного контролю за цим сегментом фінансового ринку.

З метою більш чіткого уявлення про економіко-правове підґрунття виникнення фінансових пірамід визначимо ключові економічні та юридичні складові даного фінансового утворення. Так, категорія «фінансова піраміда» характеризує певні ознаки діяльності фінансової установи, насамперед, виплату дивідендів за рахунок залучення коштів нових вкладників. До того ж, у фінансову піраміду, з волі її власників та менеджменту, може перетворитися будь-яка фінансова установа. Схема дії типової фінансової піраміди відносно проста: засновник залучає перших клієнтів із обіцянкою отримання високих прибутків за умови вкладення певної суми коштів. На першому етапі виплата відсотків відбувається за рахунок самого засновника, а вкладники всіяко стимулюються (відсотками, бонусами) до залучення інших у цю сумнівну схему. Залучені кошти нових вкладників ідуть на виплату зобов'язань засновникам. Виключним джерелом доходу фінансової піраміди є кошти нових учасників, і схема діє доти, доки вони з'являються. Слід зауважити, що фінансові піраміди законодавчо заборонені у США, Канаді, європейських країнах, Китаї, Австралії, Бразилії [5].

Юридична складова, за визначенням С.М. Князева, полягає у тому, що «фінансова піраміда» представляє собою технологію злочинної діяльності, яку використовують як спосіб заволодіння чужим майном шляхом обману та зловживання довірою (шахрайства) під виглядом інвестиційного проекту, членство в якому набувають за умови внесення певних платежів, внесків чи іншої оплати, що дає змогу отримувати прибуток членам організації залежно від кількості етапів залучення нових учасників, причому організатори отримують прибуток від внесків усіх груп учасників[6].

Така позиція автора бачиться спірною, оскільки, на нашу думку, розуміння фінансової піраміди як «способу заволодіння чужим майном шляхом обману та зловживання довірою (шахрайства) під виглядом тільки інвестиційного проекту» звужує розуміння її сутності та змісту і залишає прогалину, якою може скористатися засновник фінансової піраміди з метою заволодіння коштами громадян. Доречнішим бачиться формулювання цієї категорії з ширшим змістовним наповненням, наприклад, не просто як інвестиційного проекту, а як «всіх операцій з фінансовими активами з використанням всіх можливих на ринку фінансових послуг фінансових інструментів».

Вітчизняна нормативно-права база, яка тим чи іншим чином обмежує процес виникнення та функціонування фінансових пірамід в Україні представлена наступними нормативно-правовими документами: Кримінальний кодекс України, Закон України «Про захист прав споживачів» тощо.

Існуючий в Україні Закон «Про захист прав споживачів» [9] зазначає, що утворення, експлуатація або сприяння розвитку пірамідальних схем, коли споживач сплачує за можливість одержання компенсації, яка надається за рахунок залучення інших споживачів до такої схеми, а не за рахунок продажу або споживання продукції, забороняються як такі, що вводять в оману.

Проте зазначений нормативний акт лише опосередковано окреслює, а не вирішує проблему існування в Україні фінансових пірамід, оскільки навіть не оперує дефініцією «фінансова піраміда».

Аналіз звернень до Всеукраїнської громадської організації «Захист прав споживачів фінансових послуг» дозволяє виокремити на ринку фінансових послуг наступні основні види пірамідальних утворень.

1. Фінансова піраміда «Вклади/внески з метою отримання великих відсотків» (по типу депозитів). Діяльність такої піраміди полягає в накопиченні коштів вкладників з метою виплати їм високих відсотків. Високу дохідність вкладу пояснюють тим, що організація інвестує кошти в досить прибуткові проекти і за рахунок цього виплачує високі відсотки по вкладах [8].

Таким чином, надвисокі, порівняно з банківськими депозитами прибутки є основоположною ознакою такого виду пірамід і повинні слугувати особі, яка планує внести власні кошти до такої фінансової установи, серйозним сигналом про небезпеку.

2. Фінансова піраміда «Дешевий кредит». Діяльність такої піраміди діє за принципом покупок у групах, де накопичуються кошти за рахунок внесків учасників груп і за ці кошти повинен придбатися товар (автомобіль, об'єкт нерухомості тощо). Потенційному учаснику програми пропонують обрати бажаний товар і внести перший внесок, який становить 5-10% від повної вартості товару, при цьому учаснику програми обіцяють, що, сплативши 3-5 внесків, йому обов'язково нададуться кошти для оплати вибраного товару. Вступивши в таку програму, учасники, в результаті, оплачують 10-20 внесків, в окремих випадках 100% вартості товару, а коштів на придбання бажаного товару так і не отримують (власне, як і сам товар) [8].

Отже, розпізнати фінансову піраміду споживачеві у разі пропозиції наведеної схеми допоможуть такі ознаки, як: необхідність сплати внеску, щоб отримати кошти, та низька, порівняно знову ж таки з банківською, відсоткова ставка за їх користування.

3. Фінансова піраміда «Он-лайн брокер». Діяльність такої фінансової піраміди полягає в он-лайн торгах через Інтернет на міжнародних валютних та фондових ринках. При цьому таку «торгівлю» здійснює споживач безпосередньо, за допомогою спеціальних електронних систем, або через відповідного посередника (брокера, якого пропонує

компанія). Щоб прийняти участь у торгах, споживачу потрібно внести на відповідний рахунок власні реальні кошти. У результаті, спочатку йому дають можливість «заробити» номінальні кошти, які йому зараховуються у вигляді бонусів чи позицій на спеціальний рахунок, при цьому отримати ці кошти споживач не може протягом певного періоду часу. Якщо споживач вирішить достроково «вийти з гри», то згідно з умовами договору (якщо такий взагалі укладався) він втрачає частину своїх реальних коштів, або внесок у цілому [8].

Можемо резюмувати, що у випадку, якщо споживачеві пропонують бути учасником подібного роду організації, розпізнати фінансову піраміду можливо за гарантуванням засновника (учасника тощо) відразу отримувати високі прибутки шляхом торгівлі на фондових або валютних ринках за допомогою всевітньої мережі Інтернет без наявності спеціальних знань.

Також споживач може розпізнати фінансову піраміду на ринку шахрайських фінансових послуг за відсутністю ліцензії, яка була видана таким уповноваженим державним органом, як Міністерство фінансів України, Національний банк України тощо.

Враховуючи відсутність спеціального законодавства, яке б визначало природу, давало вичерпний перелік, окреслювало межі фінансової піраміди як протиправного утворення, можемо констатувати про те, що вітчизняне нормативно-правове поле створює сприятливі умови для формування фінансових установ на пірамідальній основі.

Виконуючи доручення Прем'єр-міністра України від 26.09.2012 № 13216/15/1-12 Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, розробила проект Закону України «Про заборону фінансових пірамід в Україні», який 19 листопада 2013 р. Верховна Рада України ухвалила у першому читанні.

Проте запропонований законопроект «Про заборону фінансових пірамід в Україні», на нашу думку, не є досконалим та вимагає доопрацювання із залученням широкого кола фахівців – юристів, що спеціалізуються на фінансовому праві, та професійних фінансистів, оскільки:

1. Визначає фінансову піраміду як будь-які операції з фінансовими активами (кошти, цінні папери, боргові зобов'язання та право вимоги боргу, що не віднесені до цінних паперів), які здійснюються фізичними або юридичними особами з метою набуття або можливості набуття вигоди для себе чи інших осіб за рахунок перерозподілу активів інших осіб, зокрема без провадження фактичної господарської діяльності [10].

Вважаємо, що визначення фінансової піраміди, запропоноване законодавцем, є неповним, оскільки не враховує психологічний аспект явища, яке нами досліджується; перелік фінансових активів у визначенні бачиться вичерпним, оскільки у його кінці відсутній термін «тощо». Тобто логічним буде припустити, що якщо зловмисник, який планує фінансову піраміду, використає операцію з якимось іншим фінансовим активом, ніж кошти, цінні папери, боргові зобов'язання та право вимоги боргу, що не віднесені до цінних паперів, його дії не можна буде визнати як такі, що мають наслідком створення фінансової піраміди.

Тому вважаємо, що стаття 2 законопроекту має бути викладена у наступній редакції: фінансовою пірамідою є будь-які операції з фінансовими активами (кошти, цінні папери, боргові зобов'язання та право вимоги боргу, що не віднесені до цінних паперів тощо), які здійснюються фізичними особами або юридичними особами з метою набуття або можливості набуття вигоди для себе чи інших осіб за рахунок перерозподілу активів інших осіб, зокрема без провадження фактичної господарської діяльності (в тому числі з можливим використанням ними психологічного впливу).

2. Складається тільки з трьох статей. На нашу думку, феномен фінансової піраміди, який має настільки негативні наслідки, не може бути врегульованим такою незначною кількістю статей.

3. Не містить переліку ознак, які характеризують фінансову піраміду.

4. Також вважаємо, що законодавець чітко не визначив і механізму, за яким можливо діагностувати схему фінансової піраміди. Останніми роками фінансові піраміди ховаються за різними видами господарської ді-

АНОТАЦІЯ

Стаття розкриває основні економіко-правові умови виникнення та розвитку діяльності фінансових утворень на пірамідальній основі в Україні. Зокрема, проводиться аналіз умов виникнення фінансових пірамід у світі в історичній ретроспективі. Проводиться аналіз діючої нормативно-правової бази.

SUMMARY

The article focuses on the main economic and legal conditions for the emergence and development of financial entities in the pyramidal base in Ukraine. In particular, the analysis of the conditions of financial pyramids in the world historically. The analysis of the existing legal framework.

яльності. Наприклад, будівельні фінансові піраміди, які працюють за принципом – зібрати кошти, продати квартири одночасно декільком різним покупцям і зникнути, забравши кошти. При цьому шахраї достовірно переконують покупців у реальності початку будівництва – заливають фундамент під будинок, огорожують земельні ділянки тощо. А положення законопроекту, наведеного вище, визначають піраміди як операції з активами без фактичної господарської діяльності. Тому доречним бачиться і наявність у законопроекті статті, яка б заборонила залучати кошти осіб у будь-який вид фінансової діяльності, що не ліцензований і не визначений законодавством.

4. Вимагає чіткого визначення і норма щодо обмеження по дохідності, адже юридична особа, яка обіцяє споживачу (покупцеві) більше 100% річних – і є фінансова піраміда.

Висновки

За результатами проведеного дослідження було встановлено, що найбільш сприятливі економіко-правові умови для виникнення та розвитку фінансових пірамід, як суспільнонебезпечних утворень, здебільшого переважають під час системних соціально-економічних трансформацій. Саме зазначений період характеризується появою нових фінансових інститутів з новими інструментами фінансового ринку, які не мають відповідного нормативно-правового підґрунття.

Також варто зазначити, що саме корінні трансформації в економіці України на початку 90-х років ХХ століття, а також відсутність дієвого нормативно-правового забезпечення попередження, виникнення та розвитку таких утворень, як «фінансові піраміди», зумовило появу та нищівну діяльність зазначених фінансових інститутів.

Література

1. З 2009 року фінансові піраміди «розвели» українців на мільярди доларів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/business/_z-2009-roku-finansovipiramidi-rozveli-ukrajinciv-na-milyardidolariv/510409
2. Фойницький І. Я. Мошенничество по русскому праву /Фойницький І. Я. – СПб., 1871
3. Кротков А. П. Все великие аферы, мошенничества и финансовые пирамиды: от Калиостро до Мавроди / Антон Кротков . – М.: Астроль: Русь-Олимп, 2010. – 251 с.
4. Інформаційні матеріали до дискусії «Фінансові піраміди: чи спроможна держава захистити від них громадян та фінансову систему?» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://finrep.kiev.ua/download/inforaper_pc_14aug12_ua.pdf
5. Фінансові піраміди — як вберегтися від шахрайства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://smi.liga.net/articles/2011-12-13/3490495-f_nansov_p_ram_di_yak_vberegtisya_v_d_shakhraystva.htm6. Князєв С.М. Фінансова піраміда: поняття та криміналістичні ознаки // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. Електронне фахове видання 1(1) 2011
7. Що таке, визначення, терміни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prostoweb.kiev.ua/content/nlp>
8. Фінансові піраміди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://politiko.ua/blogpost61523>
9. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 № 1023-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР. – 1991. – Ст.379
10. Проект Закону про заборону фінансових пірамід в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2700&skl=8